

РОДИННИЙ АРХІВ НАЩАДКІВ ІВАНА І ЮРІЯ ЛИП
ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ

Кучеренко Світлана

This article describes the prehistory, features, peculiarities and significance of the Lypa's family archive. The typical examples from this unique memory location of Ukrainian doctors, writers, political and public figures, the father and son Lypa are presented. The difficult process of returning historical names from oblivion is noted.

Key words: *Ivan Lypa, Yuriy Lypa, location of memory, oblivion, family archive, genealogy, commemorative events.*

Імена українських лікарів, письменників, політичних і громадських діячів Івана Львовича Липи (1865–1923 рр.)* та Юрія Івановича Липи (1900–1944 рр.)** повернулися до українського загалу на початку 1990-х років. Більшість біографічних, бібліографічних та історіографічних джерел для реконструкції життєвих шляхів та упорядкування творчої спадщини батька і сина Лип, які зберігаються в архівних у бібліотечних колекціях України, Польщі, Канади та США проаналізовано істориками С. Кучеренко та І. Стамболом [5; 6; 7; 8]. Досі невивченою і неактуалізованою залишалася архівна збірка, створена донькою Юрія Липи у 1989–2001 рр.

На жаль, вона передбачувано не могла містити усіх раритетів, які могли б у ній зібратися за роки письменницької, видавничої, громадської й політичної діяльності спочатку Івана Липи, а потім Юрія, хоча б від першої публікації батька до останньої публікації сина (від 1890 р. до 1944 р.).

На своєму життєвому шляху Липи, як і багато інших учасників та сучасників української революції та визвольних змагань, не раз могли втратити життя, не те що речі та рукописи. Вони вимушено покинули Одесу (кінець 1918 р. – поч. 1919 р.). У місті залишилася дружина Івана Липи. Вчителька української мови Марія Липа мешкала у тому ж будинку, який колись отримав у користування лікар Іван Липа для лікарювання і проживання з родиною. У 1935 р. М. Липа померла від менінгіту. Куди поділися бібліотека, залишки видань сімейного видавництва «Народній стяг» та все інше з її помешкання – невідомо.

Пограбовані румунами під час арешту на Станіславщині (травень 1919 р.) батько і син також не мали можливості забрати із собою свій нехитрий скарб з Кам'янця (літо 1920 р.). Після небезпечних мандрів слідом за урядом Директорії УНР їм взагалі довелося емігрувати (кінець 1920 р.). На еміграції Юрій дбайливо зберіг усе те, що залишилося після смерті батька з Тарнова і Винників, додавши свій власний архів, який

збирав впродовж навчання у Познані (1922–1928 рр.) та проживання у Варшаві (1929–1943 рр.).

Першим хранителем і дослідником Липівського архіву (1920–1943 рр.) став друг і однокласник Ю. Липи Лев Биковський. Будучи директором Варшавської публічної бібліотеки, він прийняв архіви багатьох людей, що виїжджали у 1943 р. на Захід. Ю. Липа, на відміну від більшості, прямував на Схід. Він передав на збереження батькове і своє листування та деякі рукописи, а також малюнки дружини. Частина того депозиту збереглася у Варшаві до теперішнього часу. Але книгозбірню і найважливіші рукописні матеріали Ю. Липа забрав із собою до Яворова [1, 299]. Спогади місцевих жителів (Миколи Кунанця, Олени Лабай, Марії Кунанець і Ганни Романець) майже не залишили надії знайти їх на Яворівщині [9]. У 1945 р. за зрадою була розсекречена криївка в с. Наконечне Перше, де енкаведисти знайшли бібліотеку д-ра Липи (ідентифікувати її було просто – за есклібрисом). Частину книжок показово спалили на площі м. Яворова, решту – використали в яворівській тюрмі для опалення приміщення конвою.

Передісторію нової архівної збірки, створеної донькою Ю. Липи в незалежній Україні, слід почати саме з часу арешту д-ра Липи 19 серпня 1944 р. в с. Іваники, катування і розстрілу в с. Шутова 20 серпня. Поховавши чоловіка 22 серпня у с. Бунів, Галина Липа перенесла до сусідів Пузьяків речі, світлини, книжки, папір, друкарську машинку, німецький радіоприймач, телефонний апарат, перстень Ю. Липи з тризубом і багато рукописів, про які говорила, що то цінні папери, які треба зберегти. Восени 1944 р. по доносу сексота облавники забрали всі речі, принесені Г. Липою, заарештували і побили господаря. Дивом не помітили тоді два альбоми з фотографіями. Євген Пузьяк аж у 1959 р. відвіз їх Галині, яку випадково через знайому знайшов у Львові під дещо зміненим дівочим прізвищем [9, 794–795]. Її сподівання загубитися у великому місті та уникнути стеження кагебістів були марними. Деякі світлини з тих альбомів тепер зберігаються у нащадків, але більшість зникла (очевидно, шукати потрібно у відповідному архіві).

Півторарічну Мартусю в серпні 1944 р. мати залишила директору бунівської школи Павлу Дубику. Після арешту директора дівчинку забрала родина його старшої доньки. Марта виховувалася у добрих людей. Олекса і Люба Грицуні, ніби через втрату документів, записали її у 1949 р. як рідну дитину (своїх дітей у них не було), змінили дату, місце народження, прізвище й по-батькові). Про своє походження дізналася у 17 років (1960). Мати, оберігаючи доньку від небезпеки, майже нічого не розповідала про батька, так і померла в 1968 р., забравши з собою родинні таємниці.

Марта закінчила з відзнакою Львівську політехніку, отримавши спеціальність інженер-технолог з хімічної переробки нафти і газу,

працювала в системі «Нафтохіму», згодом стала провідним спеціалістом АН УРСР у Відділенні фізичної хімії. Одружилася з однокурсником Володимиром Гуменецьким (зараз він декан Інституту хімії та хімічних технологій НУ «Львівська Політехніка»). Подружжя Гуменецьких виховало і поставило на ноги трьох синів і дочекалося онуків.

З 1989 р. М. Гуменецька почала займатися пошуковою і просвітницькою діяльністю, працювала в архівах і бібліотеках Києва, Харкова, Львова, Одеси, Варшави, Познані, щоб повернути із забуття славетні імена батька і діда. Організовувала святкування 90 і 100-ліття від народження Юрія Липи, 125 і 135-ліття від народження Івана Липи у Львові й Одесі, 80-ти річчя Галини Липи-Захарясевиц у Львові й у с. Рахиня на Івано-Франківщині. Брала активну участь в організації персональної художньої виставки матері (1987) та створенні документального фільму про батька «Забуті імена» (1995). Відійшла у вічність 6 листопада 2001 р. Похована на Личаківському цвинтарі у Львові [3].

«Коли я задумуюсь над долею батька, власною долею, то особливо гостро усвідомлюю цинічність і жорстокість нелюдської советської системи, що нищила цвіт нації, викорінювала історичну пам'ять, безжалісно роз'єднувала родини» (з інтерв'ю доньки Ю. Липи, 2001 р.) [2, 14]

Обмежений доступ і невпорядкованість зібраних п. Мартою матеріалів були тою перешкодою, яка змусила науковців самотужки шукати те, що вже було нею знайдене. Так сталося, що лише у 2017 р. нарешті вдалося ознайомитися із знахідками першої в незалежній Україні дослідниці життя і творчості Івана і Юрія Лип, щоб порівняти, уточнити, виправити і доповнити сучасними надбаннями липознавства. Навіть попередній огляд родинної збірки показав, що вона і сьогодні залишається унікальним місцем пам'яті, адже складається з повних або часткових оригіналів та копій фотографій, документів, листів, рукописів, машинописів, публікацій творів Івана Липи, Юрія Липи, його дружини Галини Захарясевиц-Липи та самої Марти Липи-Гуменецької, відгуків, рецензій і статей про батька і сина Лип, а також матеріалів пам'ятних заходів 1990-х рр. – початку процесу повернення їх із забуття до родини, до краю, до України.

У межах обсягу статті подамо лише один приклад.

Лист студента медицини Юрія Липи від 23 грудня 1923 р. зі Львова до Високого Українського Громадського комітету в Чехословаччині з проханням виділити «з сум українського народу, що знаходяться в розпорядженні комітету» позичку для продовження студій в університеті, яку буде повернуто в перший же рік по закінченні університетських студій, який містить унікальний додаток

Curriculum vitae

Народився в Полтаві 7 мая 1900 року. Скінчив гімназію в Одесі в 1917 р. Перебував рік на Одеському і рік на Кам'янецькому універси-

татах. Року 1922 вступив на Познанський університет на медичний факультет. Там зараз перебуваю на другім році медицини.

Маю друковані інформаційні брошури, переклади з французької, белетристичні твори. Друкувався в газетах і журналах українських од кийської «Н. Ради» до останніх часів. Видавав книжки під фірмою «Народній стяг». Був редактором газети «Вісник Одеси» і журналу «Нова думка» *ets.* Брав участь в організуванні і сам закладав різні культурні і нац. організації.

Досі вважалося, що Ю. Липа не залишив жодної автобіографії. Знайдений автограф це спростував. Щонайменше три хиби є в авторському тексті – місце й дата народження та рік закінчення гімназії (насправді народився у с. Старі Санжари на Полтавщині, день народження – 5 травня, закінчення гімназії – 1918 р.). Чому Ю. Липа написав саме так? І яким чином цей лист потрапив до родинної збірки? Невідомо.

У статті було застосовано поняття «місце пам'яті», запроваджене у науковий обіг істориком П. Нора у 1931 р. і структуроване у трьох смислах – матеріальному, символічному й функціональному. Відтоді навколо нього тривають дискусії [4]. Термін «місце пам'яті» було використано насамперед у вузькому, конкретному, практичному значенні власне «місця», географічно і генеалогічно прив'язаного до свого історичного ядра – життя двох Великих Українців Івана і Юрія Лип. Проте воно цілком надається для представлення у трьох названих аспектах, що спонукає для продовження дослідження, адже не раз виникало на пустому «місці» для пам'яті і завдяки пам'яті.

Творчість і діяльність Івана, а потім Юрія Лип мала велике значення для сучасників, а саме для українського національного руху і національної думки кінця ХІХ ст., початку ХХ ст., часів української революції 1917–1921 рр., міжвоєнних 1920–1930-х рр. та Другої світової війни 1939–1945 рр. З відстані часу ці постаті актуальні сьогодні не лише за їх місцем в історії національного руху і думки, а й тому, що змогли передбачити майбутні проблеми України – нашу сучасність. Саме тому Іван і Юрій Липи повернулися із півстолітнього забуття, де були ретельно поховані радянською комуністичною ідеологією.

---

*Іван Львович Липа (24.02.1865, м. Керч, Крим – 13.11.1923, м. Винники, поблизу Львова) – лікар, письменник, політичний і культурний діяч. Вивчав медицину у Харківському і Казанському університетах. Лікарював на Полтавщині та Одещині, був лікарем для бідних в Одесі. Один із засновників «Братерства Тарасівців», член львівського НТШ, активний учасник «Громади», «Просвіти», «Українського клубу» та «Української хати» в Одесі. В роки української революції – комісар міста за часів Центральної Ради, лікарський інспектор Одеси – за Гетьманату,

міністр віросповідань – за Директорії, голова Ради республіки та Міністр охорони здоров'я закордонного уряду УНР у Тарнові. Працював лікарем у таборах інтернованих, очолював засновану ним організацію «Блакитний хрест». Один з організаторів та упорядників видань Одеської літературної спілки (1903) і видавництва «Народній стяг» (1917), редактор «Українського слова» (1917) і «Вісника Одеси» (1918). Протягом 33 років писав вірші, оповідання, казки, повісті, притчі, публіцистику та літературно-критичні статті, які друкувалися у пресі та окремими виданнями. У березні 1922 р. оселився у Винниках біля Львова, де помер 13 листопада 1923 р. і похований.

**Юрій Іванович Липа (22.04.1900, м-ко Ст. Санжари на Полтавщині – 20.08.1944, с. Шутова на Яворівщині, ім'я при народженні Георгій Андрійович Геращенко) – лікар, письменник, громадський і культурний діяч, історіософ і геополітик. Вивчав право в університетах Одеси і Кам'янця; медицину – у Познані, Вільно і Варшаві; політичні науки – у Варшаві. Під час революційних подій в Одесі – член СУМу, «Одеської Січі» та студентської сотні. Учасник декількох літературних груп; редактор газети «Вісник Одеси» (1918), журналу «Нова думка» (1920); співзасновник видавництва «Народній стяг» (1917–1936). Ідеолог, товариш-засновник та почесний член українських студентських корпорацій «Чорноморе» (1925–1933, Данціг, Познань, Варшава); співробітник Українського Економічного Бюро (1933–1934, Варшава); очільник Українського Допомогового комітету (кінець 1939 – початок 1940, Варшава); ініціатор створення, фундатор, співробітник і автор праць Українського Чорноморського науково-видавничого інституту (1940–1944, Варшава). Протягом 27 років написав понад 360 творів: вірші, поетичні переклади, новели, роман, есеї, медичні і публіцистичні праці, які друкувалися у пресі та окремими виданнями. Працював лікарем-фітотерапевтом у Варшаві. Восени 1943 р. оселився у Яворові, лікарував та опікувався підпільним шпиталем УПА. Загинув 20 серпня 1944 р. у с. Шутова. Похований у с. Бунів на Яворівщині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биковський Л. Спадщина по Юрію Липі. *Літературно-науковий збірник УВАН*. Кн. 1. Нью-Йорк, 1952. С. 298–300.
2. Кіндратович Л. Кожен має своє призначення: інтерв'ю з М. Липою-Гуменецькою. *Аудиторія*. Львів, 2001. 9–15 лютого (Ч. 3). С. 14–15.
3. Липа-Гуменецька Марта Юріївна. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=54711
4. Нагорна Л. Поняття місця пам'яті в системі memory studies. *Регіональна історія України: зб. наук. пр.* / гол. ред. В. Смолій. Вип. 8. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 55–74.

5. Стамбол І., Кучеренко С. Іван і Юрій Липи. Харків: Фоліо, 2016. 126 с.
6. Стамбол І. Іван Львович Липа в українському національному русі (кінець XIX – початок 20-х років XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2016. 240 с.
7. «Три брати» Юрія Липи: біобібліографічне дослідження творчої спадщини / упоряд. С. Кучеренко. *Липа Ю. І. Твори в 10 т.* Львів: Каменяр, 2017. Т. 11. Додатковий в 6 кн. Кн. 1. 304 с.
8. Голоси довкола: біобібліографічне дослідження життєвого шляху / упоряд. С. Кучеренко. *Липа Ю. І. Твори в 10 т.* Львів: Каменяр, 2018. Т. 11. Додатковий в 6 кн. Кн.2. (підготовлено до друку).
9. Яворівщина у повстанській боротьбі: розповіді учасників та очевидців / зап. та упоряд. Є. Луньо. Т. 1.: Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів: Літопис, 2005. 576 с. Т. 2.: Яворів–Львів: Растр-7, 2015. 1080 с.

ФОРМУВАННЯ МОНОПРОФІЛЬНИХ МІСТ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ДОНБАСУ: ЧАСОВОЯРСЬКИЙ АРЕАЛ

Богуненко Валерій

The article is devoted to the problem of the formation of single-industry towns in Donbas as a component of the historical memory of the region. Chasiv Yar area is studied as the example of influence of industrial, demographic, administrative, architectural and planning, ideological, and cultural and household factors on this process in the period of Soviet urbanization.

Key words: *historical memory, single-industry town, Chasiv Yar area, settlement self-identification.*

Звернення до проблематики національної історичної пам'яті вимагає передусім ґрунтовного розкриття цього поняття. Так, за визначенням В. Ф. Солдатенка, «національна пам'ять» є феноменом «селективно збереженої нацією сукупності знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому» [15, 15–16]. Можна зауважити, що всебічне вивчення зазначеного феномену суспільної свідомості неможливе без дослідження особливостей регіонального та локального рівнів його формування.

Останнім часом, через воєнно-політичні події на сході України, у вітчизняній гуманітаристиці гостро постало питання щодо національно-історичної самоідентифікації мешканців Донбасу (у вузькому значенні –